

ONDŘEJ ŠMERDA

Vývoj
latinkového
(*typografického*)
písma

SŠOGD

LYSÁ NAD LABEM

2014

ÚVOD

TATO UČEBNICE SI KLADE ZA CÍL POPSAT VZNIK A VÝVOJ TYPOGRAFICKÉHO A Tedy TISKOVÉHO PÍSMO. MŮŽEME ŘÍCI, ŽE VZNIK A VÝVOJ PÍSMO SLEDUJE VĚRNĚ VÝVOJ LIDSKÉ CIVILIZACE JAKO TAKOVÉ. EXISTENCE PÍSMO BYLA VŽDY PRVNÍ PODMÍN-KOU A ZÁROVEŇ PRŮVODNÍM JEVE VZNIKU KULTURY A VZDĚLANOSTI. JE ZÁKO-NITÉ, ŽE POKUD SE NÁM DOCHOVALY HISTORICKÉ PAMÁTKY DÁVNÝCH CIVILIZACÍ, VELMI ČASTO V NICH MŮŽEME NAJÍT PÍSMO — ZÁZNAMY TEXTŮ — NEJČASTĚJI V AR-CHITEKTUŘE. KDYKOLI VE SPOLEČNOSTI ZAČALA HRÁT VĚTŠÍ ROLI INFORMACE, PAK VŽDY VZNIKALA I POTŘEBA TUTO INFORMACI ZAZNAMENAT. JE SAMOZŘEJMÉ, ŽE PRVNÍMI TAKOVÝMI ZÁZNAMY INFORMACÍ BYLY ZÁPISY OBCHODNÍ A POLITICKÉ, Tedy TEXTY A INFORMACE VESKRZE PRAKTICKÉ. POZDĚJI ALE PŘIBÝVAJÍ I PRVNÍ TEXTY VĚDECKÉ A LITERÁRNÍ. POVŠIMNEME SI LOGICKÉ VÝVOJOVÉ CIVILIZAČNÍ SOUVISLOSTI: *SPOLEČNOST — OBCHOD — PÍSMO — VĚDA A KULTURA — VŠESTRANNÝ ROZVOJ SPOLEČNOSTI*. MY SI ZDE ALE BUDEME VŠÍMAT PŘEDEVŠÍM VZNIKU A PROMĚN PÍSMO PODLE MĚNÍCÍCH SE POŽADAVKŮ DOBY.

PROTOŽE SE ZDE CHCEME ZAMĚŘIT NA VÝVOJ LATINKOVÉHO PÍSMO, MUSÍME SI NEJPRVE POVŠIMNOUT STAROVĚKÝCH CIVILIZACÍ V OKRUHU STŘEDOZEMNÍHO MOŘE. VZÁPĚTÍ SE ZMÍNÍME O KULTUŘE A ANTICKÉHO ŘECKA A ZEJMÉNA STARO-VĚKÉHO ŘÍMA, KDE VZNIKÁ KONEČNĚ LATINKOVÉ PÍSMO — TAKOVÉ, KTERÉ JIŽ BEZ VĚTŠÍCH POTÍŽÍ DOKÁŽE PŘEČÍST I KAŽDÝ Z NÁS. POTÉ STRUČNĚ ZMÍNÍME VÝVOJ PÍSMO V RANÉM STŘEDOVĚKU A V DOBĚ ROMÁNSKÉ A GOTICKÉ A ZDE SI POVŠIM-NEME PRVNÍHO EVROPSKÉHO *TISKOVÉHO* PÍSMO, KTERÉ BYLO NEJPRVE POUHOU REPRODUKČÍ GOTICKÉHO PÍSMO PSANÉHO. VZÁPĚTÍ SE ALE NA JIHU EVROPY, V ITÁLII, ZAČNE ODEHRÁVAT VELKOLEPÁ KULTURNÍ A DUCHOVNÍ OBNOVA — RE-NESANCE — A S NÍ VZNIKÁ TAKÉ PRVNÍ SKUTEČNÉ KNIŽNÍ TISKOVÉ PÍSMO NOVÉ KVALITY — *ANTIKA*. JEJÍ DALŠÍ VÝVOJ POKRAČUJE DO PODOBY VRCHOLNÉ RENE-SANČNÍ, POTÉ PŘES BAROKNÍ PŘECHODOVÉ AŽ K ANTIKVĚ KLASICISTNÍ, KDE JE JEJÍ ZÁKLADNÍ HISTORICKÝ VÝVOJ ZAVRŠEN. SLEDOVAT BUDEME STOLETÍ DEVATENÁCTÉ S JEHO BOUŘLIVÝM ROZVOJEM PRŮMYSLU A OBCHODU A TÍM, JAK TATO PRŮMY-SLOVÁ EXPLOZE PROMĚNILA PÍSMO A POŽADAVKY NA NĚJ KLADENÉ. V ZÁVĚRU TAKÉ POPÍŠEME TO PODSTATNÉ Z VÝVOJE PÍSMO VE STOLETÍ 20., UKÁŽEME SI I NEJDŮ-LEŽITĚJŠÍ PÍSMO, KTERÁ POUŽÍVÁME DNES. VEDLE INFLAČNÍ MASOVÉ PRODUKCE PRŮMĚRNÝCH I HORŠÍCH PÍSEM, KTERÝCH JE PLNÝ INTERNET, VZNIKÁ NAŠTĚSTÍ I KVALITA ŠPIČKOVÁ A S NÍ NOVÉ VYNIKAJÍCÍ ABECEDY PRO PROFESIONÁLNÍ PRÁ-CI. A TO NEJEN V ZÁPADNÍM SVĚTĚ, ALE I U NÁS. STRUČNĚ SE TAKÉ NĚKOLIKRÁT DOTKNEME I VÝVOJE KALIGRAFICKÝCH PÍSEM.

JAKO BYCH SLYŠEL NÁMITKU NĚKTERÝCH KOLEGŮ — PROČ UČEBNICI DĚJIN PÍSMO, KDYŽ MÁME KRÁSNÉ PÍSMO OD FRANTIŠKA MUZIKY? ANO, KRÁSNÉ PÍSMO JE JEDINEČNÉ VĚDECKÉ DÍLO, ALE JE TO VÍCE NEŽ TISÍC STRAN PODROBNÝCH INFORMACÍ ZA NEMALOU CENU. ZE SVÉ PEDAGOGICKÉ PRAXE VÍM, ŽE PRO DNEŠNÍ STŘEDOŠKOLÁKY JSOU PŘÁVĚ ROZSAH TĚTO KNIHY A HLOUBKA INFORMACÍ V NÍ OBTÍŽNĚ ZVLÁDNUTELNÉ A PAK: MUZIKOVY DĚJINY PÍSMO KONČÍ V POLOVINĚ 20. STOLETÍ. PROTO JSEM PŘESVĚDČEN, ŽE STRUČNĚJŠÍ UČEBNICE S PODSTAT-NÝMI INFORMACEMI SAHAJÍCÍMI AŽ KE DNEŠNÍM DNŮM JE POTŘEBNÁ, ZEJMÉNA NA STŘEDNÍCH ŠKOLÁCH VÝTVARNÉHO ZAMĚŘENÍ.

1. / ZROZENÍ PÍSMO A PÍSMO STAROVĚKÝCH KULTUR

Vznik a vývoj kultury a vzdělanosti v nejstarších civilizacích šel ruku v ruce se vznikem a vývojem písma, které zaznamenávalo nejprve informace jednoduché a primitivní podobně jednoduchými grafickými či malířskými prostředky, později myšlenky složitější a závažnější formami dokonalejšími. Prvé grafické záznamy ani nemůžeme ještě označit za písmo, byly spíše značkami, které měly jejich uživateli připomenout některou skutečnost, prostě osvěžit jeho paměť. Tyto „záznamy“ nazýváme *mnemogramy* a měly často podobu uzlů, šipek, zářezů či značek. Pravěký člověk, pokud svou sekyrkou či kopím skolil nebezpečné zvíře, zaznamenal si někdy tuto událost vrypem do topůrka. Pokud jich skolil za zimu více, zářezy se množily a připomínaly jemu samotnému i všem v tlupě jeho lovecké úspěchy. Jak vidíme v památkách, které se nám z těch dob dochovaly, lidé dříve než dokázali zapsat své myšlenky, dokázali je nakreslit, zaznamenat obrazem. Jeskynní člověk podal zprávu o průběhu dramatického lovu tak, že namaloval působivou malbu na zeď jeskyně – dodnes se nám z její krásy tají dech – ale zapsat průběh událostí textem však nedovedl, i když vyprávět jej svým známým už asi uměl. Malba nebyla tedy jen dekorací interiéru, byla hlavně záznamem události, zprávou. Tak se zrodily první tzv. *piktogramy*, tedy obrazové znaky.

V nejstarších starověkých kulturách už můžeme mnohde vidět sestavy graficky vytržbených obrazových znaků, *piktogramů*, seřazených vedle sebe či pod sebou. Zrodily se nezávisle na mnoha místech a v různých podobách, lišily se materiálem, použitým nástrojem, důmyslností i estetickou úrovní a odrážely tak kulturní vyspělost svých autorů. Takové piktogramy nalézáme na památkách staroegyptských, ale i sumerských či krétských. Obzvláště v Egyptě se obrazové písmo – hieroglyfy – dočkalo velkého využití a dosáhlo vysoké výtvarné úrovně. Piktogramy se však dále vyvíjely, vznikala potřeba tvořit znaky pro větší celky slov či pro výrazy abstraktní a tvary mluvnické – vznikalo tak postupně písmo pojmové, ideové, tedy *ideogramy*. V mnohých částech světa se takové písmo zachovalo dodnes, např. v nejvyspělejších kulturách Asie: v Číně, Japonsku či Korei. Tato písma mají vysokou estetickou kvalitu, ale osvojit si je a naučit se je číst je často práce na léta. To vytváří bohužel pro vzdělání určitý práh, který překročí jen někteří. Stát

Pravěká jeskynní malba z Altamiry
a kresba z Lascaux

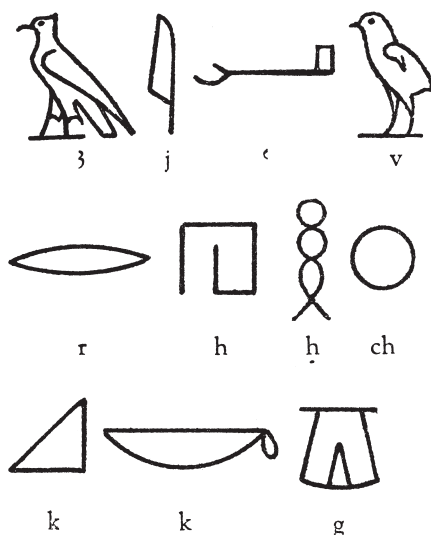
Ukázka
čínské
kaligrafie

孫家兵法

se v Číně vzdělaným člověkem znamená v první řadě naučit se přibližně 10 000 důležitých znaků čínského písma a teprve pak může student číst závažnou a odbornou literaturu. Ke čtení běžného tisku stačí znalost cca poloviční i nižší. Tento práh vzdělanosti, tedy osvojení si dovednosti čtení a psaní je v Evropě neporovnatelně nižší a čtení knih je dostupné prakticky každému dítěti po několika měsících školní docházky. Kvalita a typ písma tak může významně ovlivnit vzdělanostní strukturu populace v té které kultuře či zemi. Složitost ideografických písmových systémů vedla postupně k hledání písma jednoduššího, což se v některých oblastech také podařilo zejména tím, že znak přestává vyjadřovat celý pojem, ale vyjadřuje jen určitý samostatný zvuk. Zvuků je v lidské řeči nepoměrně méně, a tak se k záznamu příběhu vystačí s menším počtem znaků, které tvoří slova a ty pak celé věty. Je to vynález opravdu převratný a taková fonetická (zvuková) písma nazýváme *fonogramy*. K nim patří i naše evropské písmo latinkové či východoevropské azbukové či řecké. Ani vývoj těchto písem nebyl jednoduchý a přímočarý a vedl nejprve ke znakům pro slabiky a teprve později vznikají jednotlivé znaky pro každý zvuk – souhlásku či samohlásku – tedy písmena (littery). Tak vzniká písmo *abecední*. Ale nepředbíhejme.

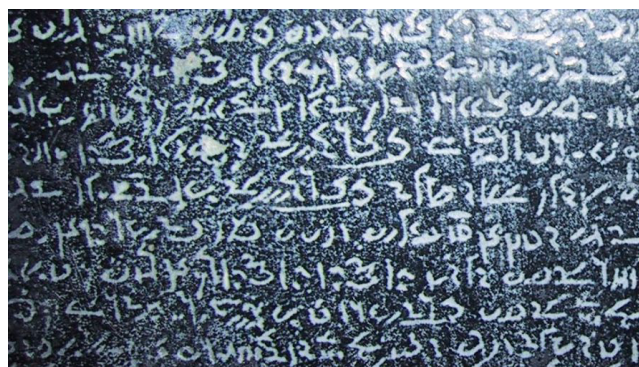
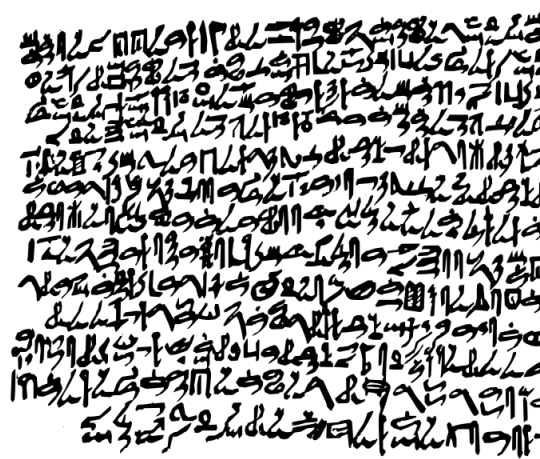
Stručný přehled starověkých písem bych měli asi začít u písem **egyptských**. Prvním a nejznámějším písmovým systémem v Egyptě bylo písmo ideografické, které nazýváme *egyptskými hieroglyfy*. Vzniklo v období druhé dynastie cca mezi lety 3200 a 2980 př. n. l. ze staršího piktografického písma a dosáhlo vysoké výtvarné úrovně. Pro účely monumentální (v architektuře) bylo s mírnými obměnami používáno po celou dobu existence starověké egyptské kultury. Zpočátku bylo v písařsky upravené formě používáno i pro knižní účely, později kolem roku 3000 př. n. l. se ale pro ruční psaní vyvinulo knižní písmo *egyptské hieratické*. Z něj vzniklo ještě později mezi lety cca 950–750 př. n. l. písmo *démotické* jako již zcela kurzivní písmová forma.

Jiným významným starověkým civilizačním centrem byla **Mezopotámie**, rozkládající se v oblasti mezi řekami Eufrat a Tigris. Zde vznikla nejprve kultura starého **Sumeru**, později slavná **Babylonie**. Odtud známe první *piktografické písmo sumerské*, které snad ovlivnilo i vznik raného písma egyptského. Sumerové své písemné záznamy ryli pomocí trojhranných dřivek do hliněných destiček. Hlína byla hlavním a nej dostupnějším materiálem, nalezitost kamene byla velmi omezená a vzdálená. Tyto dostupné materiály brzy způsobily, že z rytí do hlíny se stále více stávalo rychlejší otiskování dřivek a vytváření soustav různě velikých a různě orientovaných klínů. Tak

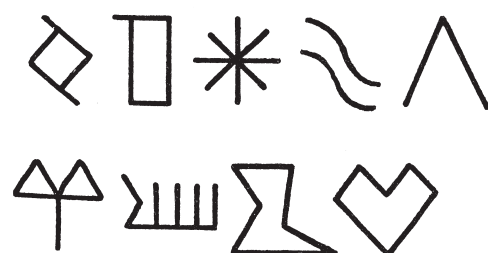

Egyptské fonetické hieroglyfy

Ukázky písma hieratického a démotického

Sumerské piktogramy

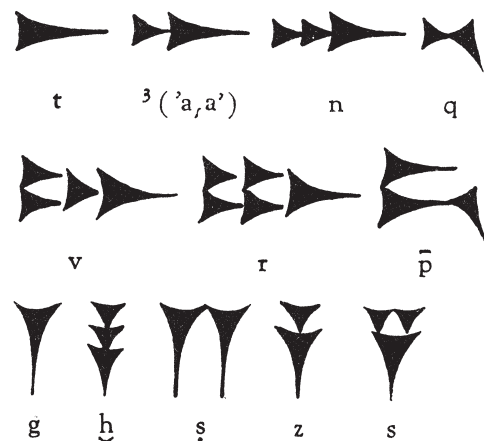
vzniklo *písmo klínové*. To již ale nebylo písmem obrazovým, ale ideografickým – zahrnovalo totiž pojmy abstraktní a obsahovalo asi 2000 znaků. Dalším vývojem na písmo slabikové byl počet znaků snížen na asi 600. Zajímavé je, že toto sumerské klínové písmo přetrvalo i zánik sumerské říše, sloužilo jako písmo babylonské a později je převzali i Akkadové, kteří Babylonii ovládli. Různé formy klínového písma používali i Asyřané, Chetitě i další národy přední Asie. Zdokonalenou formu vlastního klínového písma používali i Peršané. Vrcholné podoby a funkce klínové písmo dosáhlo ve starověkém syrském **Ugaritu**, kde v polovině 2. tisíciletí př. n. l. již existovala ryze fonetická abeceda s 29 písmeny. To byl objev!

Dalším zajímavým národem byli **Chetitě**, zřejmě dokonce dvěma odlišnými národy, z nichž jeden používal *písmo hieroglyfické*, druhý *písmo klínové*. Chetitskou řeč psanou tímto klínovým písmem rozluštil významný rodák z Lysé nad Labem vědec Bedřich Hrozný. Chetitě sídlili na území dnešní Sýrie na úrodném pásu země poblíž Středoziemního moře.

Na **Krétě** a na blízkých ostrovech existovala také významná kultura, jejíž dochované památky včetně písmových jsou rovněž významné. Krétané používali v architektuře monumentální písmo piktografické, později pak více typů písma lineárního. V písmových znacích lze vystopovat vlivy okolních kultur, a to jak egyptské, tak i chetitské. Krétské písmo bylo pravděpodobně alespoň zčásti písmem fonetickým, slabikovým, podobně jako písmo **kyperské**.

Vrcholným písmem své doby ale bylo písmo **Féničanů** (Foiničanů), kteří sídlili na skalnatém syrsko-libanonském pobřeží a živil se převážně překupnictvím a přepravou zboží po moři. Féničané byli malým semitským národem a na svých dalekých plavbách zakládali přístavní obchodní centra. Jejich jednoduchá abeceda měla 22 prostých znaků pouze pro souhlásky. Starší forma jejich písma pochází cca z 13. století př. n. l., mladší ustálená forma je pak ze století 9. př. n. l. Féničané své písmo exportovali do různých končin tehdejšího světa a to pak na mnoha místech zapustilo kořeny a stalo se základem pro další vývoj písma. Jisté je, že abecedu Féničanů můžeme považovat za první a důležitý stupeň vývoje evropské latinkové abecedy.

Podobně nepochybné je, že druhým předstupněm pro vývoj latinky bylo *řecké archaické písmo* (8.–7. st. př. n. l.). **Řekové** své písmo vytvářeli právě na základech fénického písma rozsetého Féničany po celém středomoří. Řekové fénickou abecedu dále rozvíjeli, některé znaky vypustili, jiným souhláskovým znakům dali naopak význam samohlásek. Většinu písmových znaků

Klínové písmo ugaritské

Krétské písmo lineární

Féničné písmo – mladší forma

dále graficky vyvíjeli směrem ke tvarové harmonii a čitelnosti. V různých oblastech řecké kultury se písmo vyvíjelo s mírnými odlišnostmi. V oblastech východních znamenalo *řecké písmo* hlavní zdroj inspirace pro vývoj mnohých abeced východních národů jako např. Tráků, Makedonců, Arménů či Gruzínců a později i východních Slovanů a dokonce i Germánů. My se ale zaměříme na oblasti západní, kde *řecké západní písmo* významně ovlivnilo další vývoj zejména na Sicílii a Apeninském poloostrově, kde se stalo inspirací pro *písmo prototyrrhenské* a *písmo etruské* (7. st. př. n. l.) a dalších tamních národů a tedy předstupněm archaické latinky.

Etruskové, národ sídlící v dnešním Toskánsku a pocházející pravděpodobně z východu, zanechali nemnohé památky dokazující, že používali písmo vycházející z abecedy řecké, nicméně psali a mluvili jazykem, který dosud nebyl plně rozluštěn. Zda bylo *etruské písmo* pro vznik pozdější latinky bezprostředně nutným předstupněm, či zda se latinka utvářela ze západořecké abecedy přímo není jisté, ale všechna písmena této oblasti jsou natolik podobná a natolik se ovlivňovala vzájemně, že na tuto otázku asi neexistuje jednoznačná odpověď. Zdá se ale, že úroveň ostatních latinských kmenů na území dnešní Itálie byla v době kolonizace Řeky stále na daleko nižším stupni vývoje, než aby byly schopny z řeckého písma bezprostředně a v plné míře kulturně těžit. To byl asi skutečný důvod, proč bylo prostřednictvím vyspělých Etrusků pro budoucí Římany tak důležité, a to nejen v otázce převzetí a pozdějšího dalšího vývoje písma, ale i ve věci přejímání vědomostí, stavitelských dovedností i vývoje umění.

Řecké západní písmo

Etruské písmo